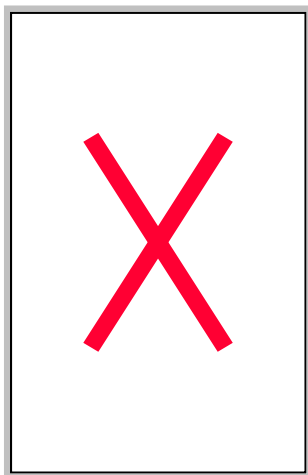

Organikus költészet

BELLA ISTVÁN: TUDSZ-E MÉG VILÁGUL?

Összegyűjtött versei csinos kötetében *Bella István* végülis nem változtatta meg első nagy szintézisverse, a *Sárkeresztúri ének* egyik szavát, az eufónia-hibás „bátyámfám” összetételt. Pedig ezt a módosítást kilátásba helyezte egyik értő bírálójának, *Kabdebó Lóránt*nak, amikor 1982-ben hosszan beszélgettek *Hetedik kavics* című, beérkezését jelző kötetéről. Járatos közönsége persze azért nem veszi tőle zokon ígérete bocsánatos megszegését, mert pályafutása több mint négy évtizede alatt e viszonylag egysíkú grammatikai konstrukcióhoz képest jóval bonyolultabb alakzatokhoz – hasonlatokhoz, gondolat-átvittelekhez, jelentésváltozatokhoz, sosem volt szóleleményekhez – szoktatta hozzá eddigi tizenkét új (valamint két válogatott) verskönyve fejleményeinek nyomónkövetőit.

Költő-tulajdonai közül ez a csillapíthatatlan metafora-központúsága, alig utolérhető nyelvhajlítgatása csaknem a kezdetektől feltűnik. Hagyományos lírai leírás-

sokat főként egyik maradandó példája József Attila modorában – némi észrevétlen Juhász Ferenc beütéssel – mindössze első gyűjteményéből, az 1964-ben megjelent *Szaggatott világ*ból lehet kiszemezgetni a később ugyancsak majdnem kiveszett (pontosabban a gyerekverseibe átköltöztetett) jellemrajzok, életképek közül. De már a *Gyerekkor tájai* ciklusban is megüt avval a kihagyásos, vízionáriusan szemléletes komplex hasonlatával, hogy feléjük harangozaskor „három akácfa húzza a napból lógó kötelet.”

Más falun nevelődött, nemzedékbeli költőtársai – mondjuk a *Hetek* tagjainak zöme – nála tartósabban élnek a látvány-megjelenítés szabályos versküszöbvel bevezetett, majd a mű egészét összerántó, hasonlítottat s hasonlított egyaránt megnevező szolid poentírozással. Ő hamar túllép a nyugatos iskolázottságúaknál változatlanul érvényesen használt eszközökön. Szerelmes verseiben vagy önvallomásaiban és pályatárs-evokációiban uralkodóvá teszi azt a metaforikus vagy/és allegorikus kifejezési metodikát, amely zsigeréig sajátjává lesz, s amitől viszonylag fiatalon minden feltűnés-keltés nélkül kiemelkedik a vele nagyjából együtt indulók népes, képességes csoportjából.

A tradíciót és örökséget meghaladva megőrző továbblépést programszerűen is bejelenti a kötetzáró *Úgy írtam én*-ben. Nehezményezi, hogy „a valót mondtam, nem a világot, a szelet, nem a mozduló ágot.” Egyszersmind könyörtelen tudatos-

Ister-Kiadó
Budapest, 1999
158 oldal, 950,- Ft

sággal posztulálja az elérendő új minőséget, amely egyébként érintkezik a babitsi eszménnyel. „E dalokat el kell temetnem, hogy dallá magamat tehessem” hangzik a megerősítő imperatívusz. S bár talán sejti, hogy tüzetes végrehajtását nincs aki számon kérje rajta, innentől kezdve tartja magát ehhez az akár hamarinak mondható (mert az egyszerűbb megnyilvánulásokat elhárító) követeléshez.

Ettől kezdve halad a tetőtől-talpig Bella Istvániságot sugárzó dinamikus átteleken, mozgékony metamorfózisokon előrehaladó, felfokozott versvilág teremtés felé. Méghozzá úgy, hogy tehetsége kiteljesedésekor bámulatos természetességgel emelkedik az evidencia-költészet jeles művelői közé. Egyúttal alátámasztja azt a tettenérhető áthallásokkal és korrespondenciákkal nem igazolható, csak tapintható feltételezést, hogy a vele kapcsolatban közhelyként emlegetett József Attila-hatáson kívül ihletése további tényezői közül nem lehet kizárni az Ady Endrét sem.

A már idézett Kabdebó jelzi ezt a kevésbé szuverén tehetségekre veszélyes párhuzamot. Kifejtésébe mégsem megy bele, s helyesen, mert a hetvenes évek Bellája úgy abszorbeált és integrált minden – nemcsak művészeti – impulzust, hogy génsebészi gyakorlatú kritikusnak kellene lennie a talpán, aki másnál is kimutatható külsőségekre tudná visszavezetni valamely hallomásos kifejezését, formálásmintáját, gesztusrendszerét. Magatartásbéli hasonlíthatóságot viszont fel lehet lelteni költőnk tónusában Adyval és néhány közvetlen elődjével. Nevezetesen azt a gerincességet, hajthatatlanságot, komolyságot, amely – vegyes minőségű alkalmi megszólalásain kívül – száműzi felnőtt lírájából a léhaságot, a cinikus rájátszást, s többnyire mellőzi az önmagát kívülről szemlélő, öncélúan humoros reflexiót, (miközben nagyon is gyakoroltatja vele a tartalmilag önironikus műkontrollt).

Hogy azért van – méghozzá kócos, bevadulós, gyerekségből átmentett, egészséges – humora, azt mindenekelőtt az Ani-Máni becenevű leánykának s testvéreinek szánt, bájosan játékos, elengedett művei igazolják. Ebben a gyűjteményében valamennyi, 1974-től 1991-ig írt darabjuk együvé került. Mulatságosságuk legalább két forrásból táplálkozik. Egyrészt alkotójuk elsőrendű ütemérzékéből, melyet szituáció-megragadása majd narrációba-lendülése bizonyít. Édestestvére ez a ritmusbiztonság a másutt (nos: csaknem mindenütt) kimutatható drámai indítatásnak. Másfelől a gyerekversek teljes pompájában bemutatathatják a szójáték-bűvészetét, lazán fékezett, abszurdig hajtott-csigázott találataival, ekvilibrista csavarásaival, csalóka meglepetéseivel, váratlan vágásaival egyetemben.

A nem-gyerekeknek címzett, de szintúgy szépen cirkalmazott komolytalanságokban, köszöntő *petite chose*-okban több az erőltetés. Akad bennük öncélú bravúr, redundancia is. Pedig, mint ahogy az utolsó eredeti kötet *Az én zenekarom* ciklusa demonstrálja, a nagyapa korba lépő Bellából hálísten' az ezredforduló közeledtén sem lúgozódott ki a vidáman lendületes, amolyan Lacitegyeride-típusú heccelődés könnyedsége, felhőtlenül derűs belefelejtkezése. (Lásd *A költő délutáni dörgedelmét gyermekeihez.*)

Aki először találkozik e virtuóz, csali-mesékre, tréfás románcokra, sőt a húszas-harmincas évek pesti slágerpoénkodásaira is hajazó lírai fordulatosságokkal, bizonyára meghökken, hogy – eltekintve a nyelvi átmanipuláltságtól – mennyire sötét vidékű, mély járatú lett közben a jellegzetes Bella-líra, s hogy milyen borús horizontú, elhatározottan nyugtalanító a hatása is.

Ennek az egyértelműen szándékos behatároltságnak két főokát *Koczkás Sándor* már 1988-ban megtalálta. A mostani to-muszt is szerkesztőként jegyző egykori

bölcsésztanár (a betiltott, 1965-ös *Tiszta szívvel* egyetemi antológia mentora és tutora) a költő rosszkedvének évadait a szakadatlan történelmi elégedetlenség terminusával határozta meg s vélte eluralkodni ebben a kázánhevű poézisben.

Az állhatatos komolyanvétel, a lazítást nem kockáztató résenlét vállalását poétánk igazából már első könyve *Válasz nélkül* című apa-idézésében meghirdeti. „Lélegezhetem, már ki nem elégít ez a szabadság, akárhogy is, de én itt nem jól érzem magam!” – írja; felkiáltójellel! Közel negyed század múltán az interjúvoló Eszéki Erzsébet újságírónak egyszerre csak azt mondja, hogy a gyerekkorban „szabaddá válok, elereshetem fantáziámat, ráadásul nem kell a magam nyelvén írnom.” (Kiemelés: I. Z.) A más generációból jött riporter döccenetlenül elsiklik a félmondat felett. Nem gyanítja, hogy valójában a politikumtól látszólag távolálló alkotó személyes történelmi ítélkezésével szembesült, s erről a kívülről-belülről feszített lírai praxisoról tudott meg kulcsként forgatható, művészetbevégoán lényegeset.

A „maga nyelvén író” Bella István a két említett időpont között hozta létre azt a kecses műhalmazt, melynek közéleti magva csak a legkritikább esetben türemkedik elő a „létbe dermedő didergésből.” Ez utóbbi életérzés közvetlenebb indoka a családi sorscsapásokban, a költő biológiai esendőségében, diagnosztizálható veszélyeztetettségében keresendő. A hosszú évtizedek alatt szemérmesen föltárt (az önsajnáltatástól kényesen óvakodó), léttapasztalással préselődött élettények, az apánélküliség, a testvérek elveszete, a háborús szenvedések, a szegénység nyomasztása, a katarikus fenyegetettségére emlékeztető szívfacsaró szorongások elviselésének kényszere a csöndbefojtott kritikai észrevételekkel együtt szétszálazhatatlan érzelmi-lelki-gondolati szövédékké sűrűsödött össze benne.

A költői én kiterjesztését követő megfogalmazásokra, sokatmondó, nemegyszer rejtett üzeneteket hordozó tárgyiasításokra saját, feltétlenül csak reá jellemző formákat-normákat kellett kitalálnia. Magaszabta, de tőle alkatilag mégsem idegen elhivatottságról csak akkor tehetett ép, igaz, életszerű, egyben bölcselmi létezés tükröző tanulságot, ha a lehetőség megközelítette az önazonosság fegyelmi-kegyelmi állapotát. Mentessült tehát attól a (sokaknál amúgy termékeny) skizofréniától, ami nélkül a „kint is bent is” egérfogásra berendezkedők, netán az „álmukban egymással két macskaként játszadozók” költői hitele aligha elképzelhető.

A kétségmentes önazonosságért újra és újra keményen megharcoló, s az erről írott élethalál-halálélet verseit mindig tökéletesé pattintó majd csiszoló Bella számomra így lett az a kifejezéséért küzdő magasröptű lélek, kiről az e Földön (s néhány évig egy szerkesztőségben) töltött éveink során többször volt alkalmam nézeteimet kifejtennem. (Utoljára 1992 áprilisában, a Magyar Naplóban.)

Akkor is együtt dolgoztunk, amikor e megrendítő ám rendületlen tusának máig legnagyobb tanúsítványa a *Tudsz-e még világgul* kéziratát behozta az Élet és Irodalomba. Csorbítatlan homogenitását, kotázható sodrását, az egyenletes felszín alatt áramló buzgó örvénylését érzékelve megkockáztattam a kérdést: vajon hány hónapig írta a szeplőtelen költeményt, melyben arról faggatja magát, miként szólíthatná méltó módon a múltat, a jelent s a jövőt úgy, hogy azt ki-ki fölfoghassa, beleértve a következő nemzedékek jelesebbjeit is. Egy éjjel kész lett – jött a válasza. Aztán pár szó a fejbénítés hasznáról, de semmi ugyanennek az agyi műveletnek börtönkényszerű kínjairól...

Vagy mégis előfordulhat az a szerencsés körülmény, hogy időnként az érett Bella is úgy írja – hosszabb szünetekben regenerálódva – munkáit, mint ahogy azt

a *Vers a versről*-ben megörökítette: vizen járva, sőt „a levegő színén, moccanatlan lábbal?” De hát akkor miért irigyli – illő tisztelettel – W. S. mestert, aki „úgy teremti a mindent, mint a minden magát.” Azt hiszem, azért, mert a bensőségesség, az anyaöl-közelsége, a stíluskategóriák előtti intimitás, a globalitást megelőző világgal-egyesülés meg az ide vezető belső utak (irányzatokhoz nem köthető, mégis transzcendens árnyalatú) felderítése meghozza a költőnek az átmeneti nyugodalmat, a jónéhányszor emlegetett „melence-meleget”, kozmikussá fokozva a „Napozó napot”; a jóbarát Lázár Ervinnek dedikált csobogó-csevejes rapszódia csúcshasonlata szerint.

Idilli költemények sorát napvilágra csalogató nosztalgiával azonban sohasem elégszik meg. Kiküzdött harmóniájuk örömebe sem nyugszik bele. Ha nem világevő önmagával gyürkőzik növényevő türelmet igénylő újraemésztéssel, akkor is minimum olyan hősök megénekelését választja, kiknek szellemiségéből hiányzik a bele-törődés fogalma, s tetszámbea menő munkásságuk egyenlő az értékteremtő lázadásal, az alkura képtelen jellemzilárdság egy személyesen egyetemes képviselétével.

Az *üdvözlét a hazatérő Bartók Bélának* vagy a korábbi *Harangszó Nagy László ünnepén* a rájuk bízott törvényt beteljesítő ronthatatlan tisztessége mellett tesz hitet. E magabízó hit tiszta a hivalkodástól, póztól, nagyzólástól. Harsogásmentes megvallása bármely nép és nemzet elit-művészenek önvezérelt vállalkozásának egy disszonanciái ellenére összehangzó részletekből épülő életmű felhordására, véghezvitelére. (Nem véletlen, hogy *Mandelstam* és *Radnóti Miklós* is hozzájuk tartozik, úgy is, mint ártatlan hulltokkal mementót követelő, passionátus kiválasztottak.)

Követendő példaként nemcsak a rangos elődökhöz a semmibe tűnő szülőkhöz,

régmúlt földikhez fordul, hogy révükön magáról s az énjébe szerveződött világról fennhangon szóljon. Fű és virág, szárnyasok és vadak egyként alkalmasak arra, hogy leképezzék emberi sorsa valamely mozzanatát, éggel-földdel teli, mégis földöntúli, mert halálraszánt végtelenségét. A maradéktalan azonosulást úgy teszi a fákkal tudja elképzelni. Ahányszor róluk ír, mintha csak jegenyévé, akáccá, ecetfává lényegülne. Akárhogy kísérletezünk a prózai distinkcióval, bármennyire próbáljuk tettenérni, hol kezdődik a verseken belül a látomásba zuhanó láncreakciók jelensége, a belső áramlás ereje nem engedi sem a hideg analízist, sem a megfontolt kilépdelést abból a varázsmezőből, hol már sosem a megénekelt (növényi) tárgyat, hanem a benne megtestesült költőt látjuk, amint hihetetlen intenzitással egyszerre éli és reflektálja ábrázolt teremtménye biológiai akcióit vagy a reá jellemző spontán, irányíthatatlan tündéri történéseket.

Hogy milyen nagyságrendű eredményekkel dicsekedhetne a műfordítónak (azaz más bőrökbe öltözőnek) is kiváló Bella, ha kevésbé önégető alkotómódszerrel dolgozna, azt bizony nem tudom. De hogy kereken elutasítja például az objektív lírát, (melyben a gondolat öltögeti közvetetten személyes formáját), az több, mint hipotézis. A felcsapó indulatú *Válasz*-ből – egy bizonyos Nagyasszonynak – az irodalmi vélekedésekkel máskor nemigen törődő költő frappáns tirádája lesz. Egyúttal fordított ars poetica, amely az organikus költészet érzelemgazdagságát, valósághoz tapadását és (megintcsak) metafora-gerjesztő katalizátor-szerepét hangsúlyozza. Továbbá mindenek fölött azt, hogy a maga részéről a jelenben is elfogadhatónak véli s deklarálja a „más költők, mi gondom ezekkel” büszkeségének folytathatóságát.

Erre a rátartiságra is vonatkozik az összegyűjtött versek első gyorskritikusa-

nak Alföldy Jenőnek egyik észrevétele. Szerinte az szerényen viselt szegénység ismeri fel itt ösztönösen a „kirekesztő szűkkeblűséget”, amelynek lírikusunk holtáiglan változatlanul és főleg *változtathatatlanul* együttes szenvedője, kéretlen szószólója. Alföldy hozza elő azt az alkotás-éléktani megfigyelést is, hogy a Bella Istvánban munkáló hűség és szeretet felmérhetetlen erőt kölcsönöz neki, fegyvert ad kezébe a bántalmak ellen.

A baráti pályatárs Agh István inkább arra céloz, hogy ez a versteremtéshez mozgósítandó erőtartalék egyebek mellett a múlthatatlan nemzeti sorsszimfóniák komponálására való. Fölzendítésüket a mesterségbeli tudás, a koncentrált gondolatosság, s a történelmi tájékozottság csak akkor segíti elő, ha mögötte áll a helytállás akarása, a kimondás céltudatosságának csorbíthatatlansága, teljesség-igénye.

E sorok írója le nem tagadhatja (írásos nyoma van annak), hogy valahányszor Bella-verseket interpretál, megmagyarázhatatlan lelkesültség ragadja el – noha máskülönben szkeptikus óvatossággal fogad mindenféle túlhabzást, dagályt, komor fenségességet, nem beszélve a köz-

hely-tukmálásról, vagy az eszmény-vulgarizálás időről-időre feltámadó, elkésérítő dilettánsözönnel járó lötytös divatjáról.

Hogy mindezzel együtt ellenállhatatlannak találja Bella István költészetét s belőle – terjedelmétől függetlenül – minimum félszázat javasolna taníttatni költőiskolákban –, ezt a meggyőzöttséget már-már konfirmátorként újólag szégyentelelenül ki kell vallania. Ismételt találkozására a halállal stigmált, ám az életet mindenkifölött becsülő, nemzetápoló, világbefogadó – s ezzé változni sem rest – lírikussal megint lefegyverzett állapotba hozta.

Az ég falára című, 1984-es válogatott kötetéről írott kritikájából ezért csak annyit emel át e mostani méltatás végére: ő az a kortárs, aki olyanná vált és maradt, amilyennek lennie kellett. Íme a másként el nem mondható jelentések mágikus vonzású médiumának, az evilági gyarló sugallatok radarszívű közvetítőjének elfogódott portrévázlata.

Tózlai Zoltán